חכמת אדם — הנהגת חברה קדישא

מעת אשר חלה האדם עד ישוב לקברו:אמר המחבר בהיותי בקבורת והתעסקות של בני הצדיק המנוח ז"ל על בית החיים וראיתי הנהגתם ולא ישרו בעיני כלל קצת מנהגים הגם שאני מלמד עליהם זכות כי היה ביום שמחת פורים ולא היו שם רק איזה אנשים וגם הם היו טרודים לקיים מצות היום ואמנם אחזה אנכי אולי גם בשאר ימים נוהגים כן ולכן אבוא לסדר כל דיני התעסקות וטהרות המת ולא יהיה דבר זה קל בעיניהם כי הלא החמירו רז"ל כ"כ בכל עניני כבוד המת ופטרו המתעסקים מכל מצות שבתורה ואם זה הוא אפילו בהספדו כ"ש בהתעסקות ובאמת כל עניני טהרתו לא מצינו לזה שרש בגמרא אך הם כלם מקובלים מר' יהודה חסיד וכמבואר ברוקח ובר' ירוחם ובכלבו ועיין במעבר יבק שהוא היה תלמיד מפאנו והוא ר' מנחם עזריה בעל שו"ת מ"ע וס' י' מאמרות ועל כל מנהג ומנהג שנוהגין עם המת כ' סודות גדולים ונוראים אך להיות שהדבר נמסר לכל אדם הכל אצלם כמצות אנשים מלומדה וכפי שראיתי נוהגין עם המת כאלו רוחצים חתיכה בשר אוי לאותה חרפה ובושה ולדעתי תחת שחושבים לקבל שכר ע"ז הלואי שלא יהיה להם עונש גדול ודי בהערה הזו ועכ"פ חיוב גדול על הגבאים של ח"ק שישגיחו היטיב בכל מה שאכתוב ולעשות מהם תקנות קבועות ולהזהיר את המתעסקי' שלא יזוזו מזה מקטן ועד גדול כי אם קטן הוא בעינינו גדול הוא בשמים ממעל לזכות נפש המת ובזה יהיו נקראים גומלי חסד של אמת וממצדיקי הרבים ואל יאמרו כן קבלנו המנהג כי הודה לי ראש המתעסקי' שקיבל שלא לעשות שום קשר בחוטי התפירה כמ"ש ברוקח אלא שאח"כ אמרו לו אחרים שאין קפידה ובלתי ס' שהכל נשתכח מחמת שלא הבינו טעם הדברים וגם אינו מפורש היטיב אלא ברוקח וזה לא היה מצוי כלל ודי בזה ולזאת מהראוי להאלופי גבאים ורבנים דיינים ונאמני' והרב המגיד שלהם לתקן מכאן ולהבא לשמור ככל אשר אכתוב מפי ספרים ראשונים וה' יגמור בעדי שיהיה זכות הרבים תלוי בי:א כבר כתבנו כלל קנ"א סימן י"א מנהג ק"ק באשכנז וכן ראוי לתקן בכל ק"ק וכבר היה ברצון עמיתי המנוח הרב ר' שמעון מ"ץ ואני לתקן גם כאן ח"ק משכיל אל דל דהיינו לילך אל החולה אחר ג"י ולדבר אליו שיעשה צוואה ויפשפש במעשיו ולומר עמו וידוי ש"מ ונוסחתו כתבתי שם סי' י"ב או בס' מעבר יבק וזהו ג"ח שלא מת כי כשעדיין הוא בכח וישוב הדעת יכול לפשפש במעשיו ואולי חטא נגד בני אדם אשר גם המיתה אין מכפר יבקש מהם וישיב הגזל והעשק ומצוה יהיה גוררת מצוה שגם הם ישגיחו מהמעות שיקבצו כדרך כל החברה קדישא לשלוח מזה סעודת הבראה לאבילים בין עשיר ובין עני ומה גם שאם יהיה האבל עני ישלחו לו מזונות על כל ז' וגם זה ישלחו בין לעניים ובין לעשירים שלא יתבייש העני ובודאי העשיר יוסיף ממה ששלחו לו וכן המנהג בכמה ק"ק אך שנטרפה השעה בעו"ה שנתבקש לישיבה ש"מ זכותו יגן עלינו:

כבר כתבנו שם שראוי לקבץ י' בעת הגסיסה ויתעסקו בדברי קדושה ויאמרו המזמורים והפסוקים שנדפס במעבר יבק ואלו הן מזמור ט"ז כ' כ"ב כ"ג כ"ד כ"ה ל' מ"ב ומ"ג נ"א ס"ז פ"ד צ"א ק"ב ק"ג קי"ז קי"ח ק"כ קכ"א ק"ל ק"מ קמ"א קמ"ב קמ"ג קמ"ח קמ"ט ק"ן ואם יתעכב עוד הגסיסה יאמר ז"פ מזמור יושב בסתר וגם יזהרו מאוד להעמיד כסאות סביב למטה ממש בכדי שלא יוכל החולה להוציא שום אבר מאבריו כגון הידים ורגלים חוץ למטה וסמוך ליציאת נשמתו יאמרו פסוקי יחוד אך באתי להזהיר לפעמים שהחולה מטנף עצמו ולכן אם אינם מרגישים שום רוח רע יזהרו רק שיהיה מכוסה ויוכלו לומר סמוך למטתו אך אם מסריח אינו מועיל הכיסוי אלא שירחיקו עצמם ד' אמות ממקום שכלה הריח ויזהרו בזה שלא יהיה ח"ו מצוה הבאה בעבירה:

המנהג שמדליקין נרות בפני הגוסס (ונ"ל שהוא כבוד השכינה שבאה לקבל הנשמה: ובמעבר יבק כ' טעם לזה עפ"י סוד ועכ"פ לא יחזיק הנרות סמוך לפניו רק ברחוק מפניו) ולאחר שיצא נשמתו מניחין על חוטמו נוצה דקה שקורין פוך לראות אם אינו מתנדנד וכשמת אזי פותחין חלונות והאבילים יאמרו צדוק הדין וכשיגיעו לברוך דיין אמת יאמרו בשם ומלכות ויקרעו כדין. וכל העומדים שם יקרעו באונטר שלאק של הבגד ומבואר הכל בכלל קנ"א קנ"ב:

חיוב גדול לשמור המת וחיוב גדול על האבילים כ"ז שהמת בביתם שיהיה שם שומר בין ביום ובין בלילה ויהיה נעור ולא ישן ופשיטא בבית הטהרה ששם יותר קרוב ומצוים שם עכברים רוחות רעות שצריך שמירה וראיתי בעיני שהמת מונח שם בלא שומר והשיבו לי שבבית הטהרה לא שכיחי עכברים וזה שקר מוחלט ואפילו לדבריהם דאינו שכיח מ"מ צריך שמירה (ועיין לעיל סי' י"ד):

סדר התכריכין כבר כתבתי כלל קנ"ז סי' ה' עפ"י רוקח שלא לעשות שום קשר בחוטים שתופרין בהם ולא בלבישה והמעבר יבק כ' שהוא לרמז שנפרדו ממנו כל החושים ול"נ יותר שהוא ע"ד שבארתי בפי' הגדה שלי ורמזתי בחיי אדם ריש הל' ר"ה שכל מה שנעשה דוגמתו למטה לא ישתנה וזהו כוונתם סימנא מלתא והנה תקנת המת בקבר שיתפרדו כל חלקי גופו וישוב לעפר ואז הדין מסתלקת ממנו וזהו הסי' הדוגמא שלא יהיה שום קשר ועכ"פ יהיה הרמז מה שיהיה. ידוע דכל דברי רוקח הם מקובלים בידו וזכה לגלוי אליהו ולכן אין לשנות:

הטהרה כתבתי שם לרחוץ כל גופו היטיב ובפרט בין אצבעות ידיו ורגליו ואחורי האזן ולגוו ראשו שמוזכר בגמ' וברמב"ם ובכל הפוסקים וכן לקוץ צפרניו שמוזכר ברוקח ובש"ע בהגהת רמ"א ובד"מ (ואיתא בזוהר ובגין דא לא בעי ליה לאינש לרבאה לאינון טופרין וסודו מבואר בע"ח ואם כן אצל החי כ"ש אצל המת ולכן צריך לזהר בזה) ונ"ל עוד שינקו פי הטבעת היטיב וצריכין לזהר הרוחצים שלא יהפכו המת על פניו שהוא דרך בזיון אלא יהפכנו על צדו ואח"כ על צדו השני ומה שאמרו שצריכין לדחוק אותו שיוציא ריעי זה לא נזכר בשום ספר לעשות והוא דעת חיצוני ואין לו שרש וכבוד המת הוא מוזכר בתורה ובש"ס וכל הפוסקים ולכן יהיו נזהרים בזה ואם ירצו לדחוק מ"מ יוכלו לעשות כן ויחזיקו אותו על צדיו ולכן נכון להשגיח ע"ז שלא יהפכו אותו על פניו:

ט' קבין ששופכים על גופו יזהרו ג"כ שלא ישפכו כמו שהוא מונח על הדף דממ"נ אם שופכין על פניו הוא דרך בזיון ואם שופכין על הדף אינו מטהר אלא גבו ואין זה דרך טהרה אלא כהדחת בשר והיה להם לקרותו נקיות. אלא טהרה הוא ע"ש ט' קבין שהם מטהרים מקליפות שהם נגעי ב"א ר"ל ואע"ג דטמא מת מטמא שבעה מ"מ טומאה היוצא מגופו הולך לו ע"י ט' קבין ולכן המנהג הנכון כמו שעושין בק"ק שמעמידין המת על הקרקע או קש ושופכין על ראשו ט' קבין וזהו עיקר הטהרה:

כ' רמב"ם ובש"ע טורפין ביצים על ראשו וברוקח טורפין ביצים ביין יחד ומרחיצין ראשו וסודו מבואר במעבר יבק ומזה יצא שטורפין ביצים במים והיינו משום שהיין ביוקר או שלא נמצא ויש לזהר בזה ראשו ועכשיו נשתבש שכ"א לוקח מעט מן המים ומזה על המת וזהו עיקר הטהרה שלהם ואומרים שזהו וזרקתי עליכם כו' ואין זה אלא מחוקות העמים ומנהג מכוער מאד וראוי לבטלו אלא ירחצו בו ראשו ואין זה מכלל הטהרה כלל וכלל:

כ' הרוקח וכן הוא בס' חסידים וז"ל צריך לבדוק שלא יקפוץ המת אצבעות ידיו וכ"כ ר' ירוחם כלשון הזה וכ"כ רש"י בפ' חקת במיתת אהרן שא"ל הקב"ה פשוט ידיך קמוץ פיך כו' ומדלא א"ל קמוץ אצבעותיך מוכח שצריך שיהו ידיו פשוטות (ומה דאית' במדרש פ' ברכה שא"ל למשה הנח ידיך על החזה יש סוד בדבר לגבי מדרגות משה) ולכן אני תמה מאוד מה שנוהגין לקמוץ את אצבעותיו ושמעתי י"א שעושין שמות הקדושים בידיו וזהו דבר בדוי כי ידעתי שאין א' מהמתעסקים יודעים מזה ועוד שכל שמות הקדושים שחתם הקב"ה באדם הם כולם בדרך גדילתם ואדרבה לפי הסוד הוא דוקא בידים כדרך גדילתן מונחים פשוטות על המתנים ומה לנו לעשות דברים היפך מה שנמצא מר"י חסיד ורוקח וגבי אהרן ולכן יש לבטל מנהג זה כי בס' חסידים כ' דמותר לפתוח הקבר בשביל זה ומכ"ש שלא לעשות כן מתחלה: ומה שאומרים קצת שכופפין האצבעות כדי ליתן בידו שרביט שקורין געפליך לדעתי הגעפליך הם חוכא וטלולא ולא מצאתי מזה שום רמז בשום ספר מהקדמונים שכותבים ענין קבורת המת וגם בס' מעבר יבק שלא הניח שום מנהג לא זכר מזה ולכן אם ירצו להחזיק במנהג יניחו אצלו הגעפליך ולא יכפופו האצבעות:

כבר כתבתי בכלל קנ"ח סימן ג' דמן הדין צריך להרחיק בין ארונו של מת לשני ששה טפחים כמש"כ ר' האי גאין מש"ס ופוסקים וכ"כ בתשו' תשב"ץ ח"ג סימן קי"ט ובתשו' ח"צ סימן קמ"ט והרבה טרחתי למצוא היתר עכ"פ לפחות ששה אצבעות ובלתי ספק שרבני המ"ץ אינם יודעים מזה כלל וכן הגבאים והרי הם גוזלים המתים ולכן באתי להזכיר הרבני מ"ץ להזהיר להמתעסקים ומכ"ש לחופרי הקברים שלא ישנו ולא יגזלו עוד המתים:

המתעסקין צריכין ליזהר במת בי"ט א' שאסור לישראל לעשות שום מלאכה דאורייתא ולכן אסורין לחתוך הבגד פשתן מן החתיכה וכ"ש לחתוך המכנסיים ושאר התכריכין כי זהו הכל מלאכה דאורייתא כמש"כ בכלל קע"א:

כבר כתבתי דאסור להלין המת ועובר על בל תלין והיינו אם האבל מלין שאינו רוצה לסלק לח"ק כחק הקצוב אזי האבל עובר ואם האבל טוען שרוצה לציית דין כפי שישומו ב"ד והגבאים אינם רוצים לצ"ד אזי הגבאים עוברים בודאי וגם האבל ואם הוא ע"י התעצלות השמשים אזי הם עוברים ודע דלאו דוקא אם מלינים עד למחר אלא אפילו אם מת קודם שקיעת החמה ומלינים עד הלילה אפילו קוברים בלילה עוברים עכ"פ על עשה כי קבור תקברנו ביום ההוא וכמ"ש בלח"מ פ' ט"ו מהל' סנהדרין ואפילו מת בי"ט ב' צריכין לקוברו ביום שהרי כמה נתחבטו הפוסקים להתיר לקברו לאחר אכילה והגבאים מחויבים להזהיר השמשים ע"ז שלא לשנות. ואפשר דגם עוברים על בל תלין מלבד העשה דדוקא בשכר שכיר דכתיב לא תלין כו' עד בוקר וכן לא ילין חלב חגי עד בקר ולכן זמנו כל הלילה עיין פסחים דף ע"א אבל הכא דלא כתיב עד בקר כל שעה ושעה בלילה עובר עליו מחויבים הגבאים להשגיח ע"ז ואז שכרם משמים:

הנר שמדליקין כל ז' בבית שמת בו הוא מנהג נכון אבל מה שמעמידין צלוחית של מים ומפה הוא מדרכי אמורי וצריך לבטל מנהג זה:

לאחר שנקבר המת יאמרו לך בשלום כן איתא בגמרא וברמב"ם ובכל בו כ' מנהגים שונים שנופלים על קברו ומנשקין העפר ועכ"פ חיוב על כל אדם לומר כשנפטר מן המת מה דאיתא בגמרא להדיא לך בשלום ותנוח ותעמוד לגורלך (וז"ל מעבר יבק ברכות המלוים אותו נשאר לו שמירה מעולה גם אחר שנקבר שהמצוה ההוא להנאתו ולהגן עליו מהלוית המת וכל צרכיו הוא חסד ואמת כי בהם תתחזק נפשו בצרור החיים):אז"ל כשם שי"הכ מכפר כך מיתת צדיקים מכפרת ולזאת כתבתי כאן שהוא לדעתי לאמיתו בע"ה:בפ' אחרי יש לדקדק הרבה (א') דמשונה פרשה זו מכל הפרשיות שבתורה שכתב תחלה באיזה יום ואח"כ מה שיקריבו כדאיתא בפרשה אמור ובפרשה פנחס בי"ד לחדש תקריבו וכן כולם וכאן כ' תחלה כל סדר העבודה ובסוף כ' בחדש השביעי ואיפכא ה"ל לכתוב בחדש השביעי כו' (ב') כיון דסיים וכפר הכהן אשר ימשח כו' ממילא ידעינן שהוא דוקא בכה"ג וא"כ למה תני וכפל כ"ש אהרן אהרן וכך ה"ל לכתוב וידבר כו' ויאמר כו' על הכפרת בחדש הזה כו' וכפר הכהן כו' עד בגדי הקדש ואח"כ בזאת יבא כו' וכל הפרשה (ג') הא דפליגי בגמרא ר' וראב"ש חד אמר איל האמור כאן הוא האמור במוספין בפנחס וא"כ ק' למה כפל התורה לכתוב כאן האיל יותר משאר המוספין דלא הזכירו כאן (ד') בפסוק והיתה לכם לחקת עולם ואח"כ כ' עוד הפעם והיתה זאת לכם לחקת כו' ולמה כפל הפסוק ב' פעמים (ה') בפרש' ראשון לא נאמר והיתה זאת לכם ובפרש' ב' כ' זאת לכם (ו') מה שכתב ויעש כאשר צוה ה' פירש"י כשהגיע יה"כ עשה וקשה מאי רבותא שקיים מצות ה' ונ"ל עפ"י ששמעתי בשם מחו' הגאון החסיד מהר"א שדקדק מה שאמרו בגמרא הביאו רש"י ע"פ ובא אהרן ופרש"י כל הפרשה נאמרה על הסדר חוץ מפסוק הזה ע"ש ברש"י וק' וכי לא יוכל התורה לסדר הפסוקים כמו שסידרם רש"י ורמב"ן דחק בזה ותירץ הוא ז"ל עפ"י מדרש רבה בפרשה זו פ' כ"א א"ר יודן בר סימן צער גדול כו' ואל יבא בכל עת יש עת לז' שנים ויש לע' שנים כו' א"ל הקב"ה לא עת לשנה ולא לז' שנים כו' אלא בכל שעה שהוא רוצה לכנוס יכנוס רק שיכנס בסדר הזה ע"כ נשמע מזה שדוקא שאר כ"הג אסורים לכנוס לק"ק אלא בי"הכ אבל אהרן היה מותר לכנוס בכל שעה ושעה רק שיכנוס בסדר העבודה שנאמר בפ' זו ולפ"ז התורה דקדקה בסדר שהרי הטעם שאמרו בגמרא דקרא דובא אהרן הוא שלא כסדר דגמירי דה' טבילות וי' קדושין לכה"ג ביה"כ ואי כסדר הכתוב לא משכחת אלא ג' (עיין ברש"י) וזה דוקא ביה"כ היה הלמ"מ דצריך ה' טבילות אבל כשירצה אהרן לעבוד בשאר ימות השנה לא גמירי הלכתא וא"כ באמת אינו אלא ג' ועובד כסדר האמור בפ' וא"כ הפסוק ובא אהרן נכתב כסדר משום אהרן בשאר ימות השנה ע"כ דברי הגאון ותורת אמת היתה בפיהו וש"י והנה מדרש הזה נעלם מבעל ידי משה סוף פרשה תצוה דאית' שם כך אהרן היה נכנס בכל שעה לבק"ק וכ' שהוא ט"ס וצ"ל בכל יה"כ וז"א דבאמת אהרן היה לו רשות לכנס בכל שעה ולפ"ז בפרשה תצוה דכתיב וכפר אהרן אחת בשנה צ"ל דר"ל אחת בשנה מחוייב לכפר. ולפ"ז מתורץ קושית א' ב' דלכן לא התחיל בחדש השביעי שהרי פרשה זו נאמרה לאהרן והוא מותר לכנס בכל שעה. וגם קושיא ג' דלכך כ' כאן האיל משום אהרן בשאר ימות השנה דאז אין מקריב מוספין אלא דוקא בי"הכ מ"מ צריך להקריב האיל. וגם קושית ד' וה' דלכן לא נכתב והיה זאת לכם דמשמע דקאי למעלה ובאמת מכאן מתחיל פרשה אחרת דעד כאן היה מדבר באהרן בכל יום וכאן מתחיל ענין אחר דבחדש הזה תענו ואז וכפר הכהן כו' ואח"כ סיים והיתה זאת לכם ר"ל כל סדר העבודה הנאמר למעלה לחקת עולם ומה שכתב שבת שבתון כו' לחקת עולם עוד הפעם נ"ל מדקרי ליה שבת ה"א דועניתם ר"ל בשאר ענוים חוץ מאכילה שהרי נקרא שבת ולכן כ' שבת כו' ואפ"ה ועניתם ר"ל אפילו מאכילה ובזה מיושב מה שכתב בסוף הפרשה ויעש אהרן שכתב רש"י להודיע זריזותו שעשה כן ביה"כ וק' דאין זה זריזות ולפ"ז א"ש דכונת הכתוב דתיכף כשאמר לו משה עשה כן באותו יום או למחר (ועפי"ז י"ל קושית המל"מ פ"ז מהל' כלי מקדש על מה שכתב הב"י בא"ח סימן קל"ג דאין מצוה במעלה עשן בכל השנה רק ביוה"כ שהרי ביומא ד' נ"ג אמרינן להדיא אין לי אלא ביה"כ בשאר ימות השנה מנין ת"ל וכסה ענן הקטורת וע"ש שדחק מאד ולפי הנ"ל לק"מ דר"ל כשנכנס אהרן בשאר ימות השגה חוץ מיה"כ):במה אכף ואקדם לאחרון וראשון ילבין את חטאי האודם כשני:שהחיינו וקיימני לסיים חלק ראשון ויזכני להתחיל ולסיים חלק שני: